

ПРОБЛЕМИ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XIX – початку XX ст. В МАТЕРІАЛАХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ НА ПОШАНУ ПРОФЕСОРА Д. П. ПОЙДИ

Висвітлено проблеми аграрної історії України XIX – початку XX ст. у матеріалах наукових читань, присвячених пам'яті професора Д.П. Пойди. У дев'яти випусках збірника згруповано у тематичні блоки та проаналізовано за проблемно-хронологічним принципом понад сто публікацій, які охоплюють XIX – початок XX ст. Визначено пріоритетні напрямки досліджень з аграрної історії України, ознайомлено з основними напрацюваннями науковців.

Ключові слова: Д. П. Пойда, аграрна історія, селяни, збірник праць, наукові читання.

Освещены проблемы аграрной истории Украины XIX – начала XX в. в материалах научных чтений, посвященных памяти профессора Д.П. Пойды. В девяти выпусках сборника сгруппированы по проблемно-хронологическому принципу и проанализированы более ста публикаций, охватывающие XIX – начало XX в. Определены приоритетные направления исследований по аграрной истории Украины, охарактеризованы основные наработки историков.

Ключевые слова: Д. П. Пойда, аграрная история, крестьяне, сборник трудов, научные чтения.

The problems of agrarian history of Ukraine of 19 – the beginning of the 20th centuries in the collection of the scientific articles «Questions of agrarian history of Ukraine and Russia» devoted to Professor D.P. Poyda have been considered. His role in the creation of scientific school of the study of agrarian history in Dnipropetrovsk University has been shown. In nine issues of collections more than one hundred publications concerning that history period have been analyzed. The priority directions of researches of agrarian history of Ukraine and their territorial scopes have been emphasized; it is concerned with basic investigations and debatable problems. All publications on problem-chronologic principle are grouped in thematic blocks: historiography and methodological aspects of agrarian history, position of peasant economy, mutual relations of peasants and squires, peasant reform of 1861 and its consequences, agrarian question in public opinion in the 19th century, organization and functions of peasant self-government authority, the results of its activity for the village, modernization processes and their influence on the development of peasantry, labour migration of peasants, distribution of agronomical knowledge among peasants, agrarian question in the programs of Ukrainian political parties, activity of the peasants in the time of Russian revolution of 1905-1907, implementing and results of reform by P. Stolypin, mentality, spiritual culture and way of life of the Ukrainian peasants at the end of 19th – beginning of the 20th centuries. It allowed us to see all the palette of the materials contained in the collections of publications. On the basis of the description of historian-agrarian representatives at the scientific readings the all-Ukrainian character of collection of articles has been proved.

Keywords: D. P. Poyda, agrarian history, peasants, collection of articles, scientific readings.

В українській історіографії чільне місце по праву займає Дмитро Павлович Пойда (1908-1992) – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник вищої школи УРСР, визначний український історик-аграрник другої половини XX ст. Все його велике життя й багатогранна діяльність являють собою взірць високого

професіоналізму, справжнього подвижництва в науці й на ниві підготовки кваліфікованих фахівців-істориків. Започаткована вченим наукова школа з аграрної історії дістала широке визнання не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Наукова, творча спадщина Д. П. Пойди, що перевищує 150 найменувань друкованих

праць, включає книги, статті в наукових та енциклопедичних виданнях, нариси, рецензії, історіографічні огляди тощо. Серед них центральне місце займає опублікована в 1960 р. фундаментальна монографія «Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.)», захищена в 1962 р. як докторська дисертація, що отримала високу оцінку наукової спільноти. Багато в чому вона й донині залишається неперевершеною, перш за все, з точки зору глибини проникнення в діалектику історичного процесу, широти теоретичного узагальнення досліджуваних подій та явищ, майстерності аналітичного опрацювання різноманітних масивів історичних джерел, максимальної об'єктивності у висвітленні теми.

Не заглиблюючись у наукову спадщину професора, зауважимо лише, що до Д. П. Пойди та його учнів в широкому контексті суто селянськими питаннями історії України другої половини XIX – початку XX ст. всерйоз майже ніхто не займався, комплексні дослідження практично не проводилися, а поодинокі порухи до вивчення окремих сюжетів аграрної тематики не могли, звісно, відтворити цілісної панорами життя українського села в умовах розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи, зародження й розвитку капіталістичних відносин на селі.

Маючи солідний творчий доробок в царині аграрної історії України дореволюційної доби, Дмитро Павлович енергійно розробляв різні її пласти спільно зі своїми учнями (Т.Д. Липовська, Р.С. Попова, В.І. Михайлова, А.В. Бойко, О.В. Волкова та ін.). Безперечно, він міг би пишатися цілою плеядою своїх талановитих вихованців, які достойно продовжили і збагатили розпочату ним справу. Багато з них стали знаними фахівцями-істориками, докторами наук, професорами. В їх числі Д. С. Шелест, Л. П. Гарчева, В. В. Стецкевич, В. В. Крутіков, А. В. Бойко, С. І. Світленко, Г. Г. Кривчик, О. Ф. Нікілев. У цю до певної міри «цілину» сферу наукового пошуку прийшли й вагомо заявили про себе серією змістовних праць М. Я. Білан, В. Ф. Васянович та ін. Не без впливу багаторічного спілкування з Д. П. Пойдою сформувався як один із

провідних істориків-аграрників України радянської доби професор Г. М. Шарлай.

Ефективно вирішуючи наукові завдання, Д. П. Пойда паралельно займався активною дидактичною діяльністю, незмінно читаючи в Дніпропетровському університеті нормативний курс історії Росії XIX – початку XX ст. Вочевидь, закладені Дмитром Павловичем традиції вивчення і осмислення аграрної історії України не втратили своєї актуальності та привабливості й сьогодні, а продовжують збагачуватися і примножуватися у працях нових поколінь істориків, відкриваючи простір для подальшої роботи над реконструкцією важливої складової українського соціуму. Тож цілком закономірно, що саме в нашому університеті виникла ідея організації наукових читань з аграрної історії України та Росії, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди. Можна із задоволенням констатувати, що читання, започатковані у 1993 р., стали традиційними і пройдуть у 2014 р. вже удесяте.

За матеріалами кожного з дев'яти попередніх наукових читань було видано збірник під назвою «Питання аграрної історії України та Росії». Участь у читаннях взяли доктори, кандидати наук, аспіранти, студенти різних навчальних закладів Дніпропетровська, Києва, Черкас, Запоріжжя, Донецька, Харкова, Криму, Кам'янець-Подільського, Чернігова, Миколаєва, Одеси, Ізмаїла, Кіровограда, Херсона, Кременчука, Переяслав-Хмельницького, Ніжина, Кривого Рогу, Дніпро-дзержинська, а також Москви, Самари та інших міст. Усього було опубліковано 285 тез доповідей і наукових статей, з яких понад сто охоплюють період XIX – початку XX ст.

Наукові матеріали читань, вміщені у збірниках, мають доволі широкий хронологічний діапазон досліджень: від часів Київської Русі – до сучасності. Зрозуміло, запропоновані Д. П. Пойдою й реалізовані на історичному факультеті Дніпропетровського університету ідеї та проекти помітно вплинули на наукову активність дослідників у розробці аграрної історії України насамперед пореформеної доби. Разом із тим, в окремих публікаціях висвітлюється становище селянського господарства напередодні 1861 р., особливості

проведення селянської реформи в різних регіонах України тощо. Наприклад, Т. Д. Липовська дослідила специфіку сільськогосподарського виробництва, довівши, що ринкові відносини до реформи були притаманні не лише Південній, а й губерніям Лівобережної України [4, с. 76-79]. Дослідниця активно розробляла також тему військових поселень в Україні (1825-1857 рр.), зокрема, запроваджену в них систему навчання, підтвердивши в цілому її ефективність для ведення сільського господарства [2, с. 55-60]. Малодосліджені аспекти селянської проблематики в контексті вивчення соціальної історії XVIII – першої половини XIX ст. висвітила Т.Ф. Литвинова. У фокусі одного із її матеріалів опинилася цікава проблема соціальної взаємодії поміщиків і селянства та її відображення в уявленнях дворянства Лівобережної України [7, с. 62-71], іншого – зміст так званого «прижиттєвого» етапу формування історіографічного образу селянського питання в Російській імперії [8, с. 27-38].

Низка статей у збірниках безпосередньо стосується селянської реформи 1861 р. Вони репрезентують окремі регіональні дослідження, даючи змогу з'ясувати й виділити особливості підготовки та наслідки реформи для різних суспільних станів, зокрема, на території Катеринославської губернії. Так, у дослідженні І. О. Кочергіна на прикладі маєтків Верхньодніпровського повіту продемонстровані негативні наслідки реформи не лише для селян, але й поміщиків, які були змушені пристосовуватись до нових соціально-економічних умов [5, с. 48-53].

Потужні історіографічні традиції школи дніпропетровських істориків, започатковані Д. П. Пойдою і М.П. Ковальським, проявилися й у численних теоретико-методологічних та історіографічних студіях з аграрної історії XIX – початку XX ст. Приміром, професор В.В. Крутиков дослідив історію вивчення селянського підприємництва у вугільній промисловості Донбасу пореформеної доби [2, с. 76-79]; відомий учений В.І. Марочко проаналізував історіографію кооперативного руху в Україні другої половини XIX ст. [5, с. 4-7]. Високим науково-теоретичним рівнем вирізняється публікація професора А. Г. Болебруха, де висвітлені нові

методологічні підходи у історіографічному аналізі селянської тематики пореформеного періоду [4, с. 29-35]. Варто також відзначити розробки харківського історика Ю. В. Ярченка та чернігівського науковця О.В. Герасименка щодо стану вивчення історії хліборобських артілей М. В. Левитського та масового селянського руху 1861-1904 рр. відповідно [2, с. 92-96; 4, с. 56-61].

Аграрне (селянське) питання у суспільно-політичній думці XIX ст. теж привернуло увагу багатьох істориків. А започаткував цей тематичний блок ще у першому збірнику читань (опублікований у 1995 р.) професор А. Г. Болебрух, присвятивши свій матеріал селянській проблемі у спадщині М. Сперанського. Автор відзначив глибоке розуміння видатним реформатором XIX ст. необхідності об'єктивної оцінки ситуації у Росії та властивих різним верствам сподівань для проведення «правильної політики». М. Сперанський слушно вважав, що кріпосне право і відсутність сприятливих умов для підприємництва заважали прогресивному розвитку держави [1, с. 44-50].

Доповнили умовну рубрику з аграрної тематики в суспільній думці XIX – початку XX ст. праці С. І. Світленка – з аналізом поглядів членів Кирило-Мефодіївського братства (спільно з С. С. Павленко) [3, с. 17-23] і діячів українського національного руху 1860-1880-х рр. щодо селянської проблеми [2, с. 60-67; 4, с. 15-21]; А. В. Костенко – про уявлення історичної долі селянства в ідеології народництва і працях М. Драгоманова [3, с. 127-128]; Ю. П. Присяжнюка – про погляди інтелектуалів-етнографів на майбутнє селянства України у XIX ст. [8, с. 12-19]. На сторінках збірників аграрна історія постала об'єктом дослідження в контексті вивчення спадщини та світогляду відомих постатей українського суспільно-політичного та культурницького руху XIX – початку XX ст.: М. Грушевського [3, с. 106-121], С. Подолінського [3, с. 125-126], І. Франка [6, с. 49-55], О. Лазаревського [2, с. 72-76; 8, с. 53-59] та ін.

Аналізуючи зміст збірників матеріалів наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди, мимоволі окреслюється пріоритетне коло наукових інтересів вітчизняних науковців, яких здебільшого

цікавила не сама реформа 1861 р., а її соціально-економічні та політичні наслідки. Особливий інтерес викликали соціокультурні зміни в українському селі у пореформений період. Трансформацію селянської громади Наддніпрянської України після 1861 р., скажімо, досить докладно прослідкував О. В. Михайлюк. При цьому фахівець-аграрник розглянув общину не лише як адміністративну, господарчу одиницю, але і як соціокультурну спільноту, підкресливши, що збереженню общини сприяли консерватизм селянського укладу і традиціоналізм суспільства; завдяки ж реформі община змінювалася й сама, пристосовуючись до нових умов [7, с. 71-81]. Варто відзначити й публікації запорізької дослідниці А.І. Лохматової, яка звернула увагу на деякі явища в общинному побуті південноукраїнського села, зокрема, на участь органів селянського самоврядування в сімейних розподілах, прийом і виключення з общини селян [4, с. 85-91; 5, с. 53-58].

Пильна увага дослідників була прикута до утворених у 1864 р. земств, які посідали значне місце в суспільно-політичному житті країни. Загалом непогана збереженість джерел, особливо звітів і постанов губернських земських управ, допомогла історикам з'ясувати значення земської реформи для розвитку місцевого самоврядування. Тож цілком логічними в даному питанні виглядають саме краєзнавчі дослідження земств у дореволюційний період. До речі, у джерелознавчій розвідці К.Л. Шихова добре показано широкі інформативні можливості виданих матеріалів Катеринославського земства під назвою «Систематический Свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания» [2, с. 87-91].

Вивчалися як організація та функціонування самої земської корпорації, так і різні напрями її діяльності. Фактологічна інформація про сприяння земств Катеринославщини розвитку освіти шляхом будівництва шкіл у сільській місцевості, придбання підручників, підготовки учителів, створення ремісничих класів міститься у публікації Т. П. Бугар [1, с. 64-67]; допомога земств і загальний стан медичного обслуговування в селах Катеринославської губернії у 1880-1890-х рр. висвітлено у праці С. Ніколаєва [3, с. 98-

106]. На прикладі земств південних губерній кінця XIX – початку XX ст. І. І. Бутенку (м. Херсон) вдалося довести суттєву роль земських структур у кооперативному будівництві, особливо дрібному селянському кредитуванні [2, с. 79-84].

Завершення промислової революції в Росії у 1880-1890-х рр. супроводжувалося, як відомо, соціальною модернізацією, формуванням нових класів, в чому значну роль відіграло селянство. Про ці модернізаційні процеси та їх вплив на українське село йдеться у праці професора О. Б. Шляхова. Автор дійшов висновку про небажання і неготовність багатьох селян поривати зі сталим укладом життя, патріархальними поглядами, а також підкреслив, що якраз динаміка модернізаційного поступу тих часів промовисто свідчила про поступове руйнування традиційних цінностей в українському селі [7, с. 108-115]. Науковці порушували й інші важливі проблеми з історії селянства XIX – початку XX ст.: використання найманої праці у сільсько-господарській промисловості Півдня України (А. І. Лохматова) [2, с. 96-100], вплив Першої світової війни на аграрний сектор України (В. І. Мороз, М. В. Рошко) [5, с. 93-96] та ін.

Нагадаємо, що ліквідація кріпосного права стала поштовхом до формування ринку робочої сили, розвитку капіталізму, активних міграцій селян центральних районів країни до південноукраїнських губерній, які мали значний земельний та економічний потенціал. Своєрідний цикл статей до наших збірників із означених аспектів аграрної історії кінця XIX – початку XX ст. підготував представник черкаської школи істориків-аграрників Я. В. Бойко. На багатому фактологічному, статистичному матеріалі він висвітлив особливості міграцій українських і російських селян, завдяки яким на території південноукраїнських губерній прискорився розвиток виробничих сил, товарного виробництва, процес формування капіталістичних відносин. В результаті регіон посів перше місце в Росії з виробництва та продажу товарного хліба [4, с. 91-96]. Водночас автор з'ясував джерела формування ринку праці на Півдні України [7, с. 115-122], простежив демографічні процеси тут на межі XIX – XX ст.

[2, с. 84-87], визначив роль Селянського банку у заселенні даної території [3, с. 70-72] тощо.

Становлення капіталістичних відносин і товарного виробництва викликали інтерес до науково-практичних питань у сільському господарстві, потребу в поширенні агрономічних знань. Реалізації подібних суспільних запитів мали сприяти відкриті в аграрних регіонах громадсько-наукові об'єднання. Сюжети стосовно організаційного оформлення, науково-практичної діяльності природничих товариств і сільськогосподарських дослідних станцій Півдня України віднайшли висвітлення у працях професора В.С. Савчука [2, с. 67-71; 5, с. 73-78; 6, с. 11-16; 7, с. 122-128]. Першочерговим завданням товариств були пошуки ефективної боротьби зі шкідниками в сільському господарстві, що, на думку автора, дало поштовх до розвитку аграрної справи в Україні. Останні проходили за підтримки земств у взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Поширенню агрономічних знань сприяли й інші установи. У номерах збірника вміщені матеріали про підготовку спеціалістів у сільськогосподарській професійній школі у с. Олександрівка (Гнедіно) Олександрівського повіту Катеринославської губернії та професійно-педагогічну діяльність її засновника М. О. Каришева [5, с. 78-82], про структурний розвиток, технічне оснащення та науково-практичні досягнення ветеринарної медицини на Катеринославщині, де завдяки цьому в 1890-х рр. вдалося запобігти поширенню чуми великої рогатої худоби [5, с. 82-86; 6, с. 78-82].

Низка публікацій у «Питаннях аграрної історії...» пов'язана з аналізом пропозицій розв'язання селянської проблематики політичними партіями початку ХХ ст. та їх лідерів. Істориками вивчені базові положення з аграрних питань як загальноросійських, так і українських партій та їх реалізація. Яскравим прикладом тому – стаття російської дослідниці, професора А. В. Сипченко (м. Самара), у якій йдеться про модель Трудової народно-соціалістичної партії щодо вирішення аграрної проблеми в Росії на початку ХХ ст. Як зазначає автор, особливістю програми цієї партії була вимога націоналізації землі, що порівняно з

програмами інших партій адекватніше віддзеркалювало специфіку Росії та психології селян [8, с. 81-87]. Аграрне питання займало чільне місце в ідеології соціалістично-революціонерів, що підтверджує праця Т. М. Осипенко. Звуження просторових меж роботи до Катеринославської губернії дозволило ґрунтовніше охарактеризувати форми діяльності есерів у 1902-1907 рр., серед яких, на погляд автора, найбільшого розвитку набула друкована пропаганда і найменшого – аграрний терор (розгрома поміщицьких маєтків) [1, с. 72-76].

Суттєво доповнили даний тематичний блок розробки дніпропетровських істориків, які досліджували українські політичні партії. Завдяки співставленню програмних документів партій Наддніпрянської України В. Я. Яценко визначив спільні та відмінні риси у їх баченні шляхів вирішення аграрних проблем [3, с. 27-31]. При цьому автор охопив майже весь партійно-політичний спектр українського національного руху: Революційну українську партію (РУП), Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), Українську соціалістичну партію (УСП), Українську народну партію (УНП), Партію українських есерів, Українську демократичну партію (УДП), Українську радикальну партію (УРП), Українську демократично-радикальну партію (УДРП), Українську селянську партію (УСелП). Аналітичні огляди аграрної частини програм РУП (згодом – УСДРП) і УНП зроблені також професором А.І. Голубом і Р. Г. Распоповим [2, с. 104-112].

Питання селянської активності у роки російської революції 1905-1907 рр. підняв у своїх публікаціях професор О. Б. Шляхов, який розглянув процес взаємодії селянства і цивільних моряків Чорноморського флоту [1, с. 77-79], участь селян у виборчій кампанії до Державної Думи 1906 р. [3, с. 130-133] і т.ін. Характеризуючи, зокрема, другу проблему, автор наголосив, що, незважаючи на перешкоди, царату не вдалося завадити обранню до Думи депутатів від так званих небажаних елементів, у тому числі й селян. Більшість українських селян приєдналися до Української думської громади, відстоюючи соціальні та національні інтереси українського народу.

Пов'язані з російською революцією 1905-1907 рр. сюжети з історії селянства збагатили праці Г. М. Книша – стосовно участі студентів і старшокласників середніх навчальних закладів у роботі серед українського селянства [3, с. 128-129], С. І. Світленка і О. В. Мірошніченко – про діяльність «Всеросійської селянської спілки» на Катеринославщині [8, с. 66-74]. Заслуговує на увагу стаття вже згаданого вище дніпропетровського історика О. В. Михайлюка щодо взаємин селян і поміщиків напередодні 1905-1907 рр. Автор встановив, що селянський рух цих років був спрямований проти капіталізації та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що саме розвиток капіталізму в сільському господарстві став основною причиною загострення взаємин між поміщиками і селянами [9, с. 104-112].

Значний інтерес серед науковців викликала проблема оцінки проведення столипінської аграрної реформи. Матеріал щодо нових підходів у визначенні результатів реформи запропонований М. Я. Біланом, який дійшов висновку, що в перше десятиліття ХХ ст. село зміцніло не завдяки П. Столипіну, а переважно внаслідок двох чинників: скасування викупних платежів за землю під час революції 1905-1907 рр. і щедрого врожаю 1909 і 1910 рр. [4, с. 131-134]. Менш категоричним в негативних оцінках реформи був В. К. Литвинов при вивченні невід'ємної складової столипінських аграрних перетворень – українського переселенського руху. Дослідник визначив не тільки території селянського виходу з України та місця прибуття на Далекий Схід, але й проблеми адаптації українців до нових життєвих умов [3, с. 142-145].

Окремі матеріали щодо перебігу аграрної реформи на Катеринославщині підготовлені О. В. Овдіним. У них розглянуті особливості становища селянства в губернії напередодні столипінської реформи, визначені позитивні (першість губернії у технічному оснащенні землеробів по Європейській Росії) і негативні риси (общинне землекористування як перешкода для фермерства, подрібнення наділів), показано нагальну необхідність модернізації села [4, с. 107-113]. Використовуючи звіти представників центральних

органів виконавчої влади, автор показав роль місцевої бюрократії у проведенні реформи в Катеринославській губернії [5, с. 87-93].

Повноту дослідженню аграрної історії в межах окреслених хронологічних меж додають наукові праці в руслі магістрального напрямку соціальної історії щодо світогляду, менталітету, духовної культури та побуту українського селянства. Пріоритет в зазначеній царині належить знаним в Україні науковцям-аграрникам О. В. Михайлюку [4, с. 96-101] та Ю. П. Присяжнюку [7, с. 93-99; 9, с. 80-87]. Їхні ґрунтовні публікації розкривають світогляд селян у перед-революційний період, окремі аспекти соціоментальної історії в умовах модернізації. Не менш цікавими з точки зору вивчення повсякденності селян є висвітлені на сторінках збірників такі сюжети, як соціокультурні характеристики сільської інтелігенції [7, с. 100-107], хуліганство в селах [8, с. 74-81], функціонування сільських бібліотек-читалень на Катеринославщині на рубежі ХІХ-ХХ ст. [8, с. 38-47] та ін.

Наявність у Дніпропетровському університеті осередку з вивчення історії німців Півдня України дала імпульс для досліджень їх господарської, зокрема, аграрної діяльності у ХІХ ст. – на початку ХХ ст. У збірниках наукових читань вміщено праці С. Й. Бобилевої і Н. О. Семенової [2, с. 48-55], С. В. Атаманенко [3, с. 91-92]. Широке тематичне коло цих публікацій охоплює проблеми системи землекористування та культури виробництва німецьких колоністів Півдня України, їх адаптації у першій половині ХІХ ст. Законодавчі аспекти регулювання земельних відносин та їх форми у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. висвітлив Ю. В. Берестень [4, с. 101-106; 5, с. 61-69; 6, с. 70-77]. Останній стверджує: особливості аграрних відносин і соціальної структури у німецьких колоніях дозволили більшості з них посісти чільне місце в процесі капіталізації сільського господарства Півдня України і стати взірцем фермерського господарства на території Російської імперії [3, с. 92-94]. Серед досліджуваних нацменшин відзначимо чеських колоністів в українських селах у пореформену добу. Щоправда, автор тез доповіді (Н. В. Дунай) переважно зосередився

на вивченні культурно-освітніх аспектів життя чехів [1, с. 67-69].

Присутність на «Пойдівських читаннях» представників різних регіонів України зумовила значне розширення не лише тематики, а й географії досліджень, що дає можливість порівнювати, аналізувати і систематизувати дані, визначати особливості ведення господарства, розвитку селянського руху тощо на різних територіях. Традиційно найбільша кількість матеріалів стосується Півдня України, що пояснюється кількісною перевагою учасників читань з Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської та Одеської областей.

Одночасно до збірника увійшла серія публікацій з історії селянства Правобережної України XIX – початку XX ст. Так, Н. Ю. Громакова (м. Дніпропетровськ) дослідила українське селянство як об'єкт боротьби польської шляхти і російської адміністрації в період між двома польськими повстаннями 1830-1831 рр. і 1863-1864 рр. [3, с. 82-84]; О. С. Каревін (м. Київ) проаналізував процес соціального розшарування селян Правобережжя на початку XX ст., спростувавши усталену в радянській історіографії думку щодо кількісної переваги серед селян незаможників [2, с. 112-117]; А. Ю. Скрипник (м. Кам'янець-Подільський) розглянув випадки протиправних дій російських військовослужбовців по відношенню до жителів Подільської губернії [9, с. 65-71]; І. В. Бондаренко та В. О. Пірко (м. Донецьк) відтворили загальні тенденції розвитку основних галузей сільського господарства Подільської та Волинської губерній, визначили головні системи і технології обробітку ґрунту, встановили середні показники врожайності за окремими культурами [4, с. 38-43].

Краєзнавчі дослідження з аграрної історії на сторінках збірників просторово охопили й інші регіони України. Для прикладу наведемо кілька тем опублікованих доповідей: про господарювання галицьких селян у маєтках К. Лянцкоронського [8, с. 60-66]; про сільське комунальне самоуправління в

Ізмаїльському повіті Бессарабії кінця XIX – початку XX ст. [9, с. 71-79]; про методи визначення товарності селянських господарств на прикладі Харківської губернії [7, с. 88-93] та ін.

Отже, започаткована кафедрою російської історії Дніпропетровського класичного університету традиція проведення наукових читань з аграрної історії та Росії на пошану світлої пам'яті професора Д. П. Пойди й видання на їх основі одноіменних збірників наукових праць успішно діє і розвивається ось уже понад два десятиліття, слугуючи визнаним і авторитетним майданчиком для постановки й обкатки нових перспективних ідей, напрямів та проектів в галузі важливої складової вітчизняної науки. У дев'яти випусках «Питань аграрної історії України та Росії» висвітлене значне коло актуальних і дискусійних питань (більше сотні публікацій) періоду XIX – початку XX ст. У центрі уваги дослідників опинилися такі проблеми (тематичні блоки), як історіографічні, джерелознавчі та методологічні аспекти вивчення селянської тематики, становище селянського господарства, взаємини селян і поміщиків, селянська реформа 1861 р. та її наслідки, аграрне питання у суспільній думці XIX ст., організація та функції органів селянського самоврядування, результати земської діяльності для українського села, модернізаційні процеси та їх вплив на розвиток селянства, трудова міграція селян, поширення агрономічних знань серед селян, аграрна тематика в програмах політичних партій Наддніпрянської України, активність українських селян у подіях російської революції 1905-1907 рр., перебіг і результати столипінської реформи, світогляд, духовна культура та побут українських селян наприкінці XIX – на початку XX ст., регіональні та етнонаціональні особливості сільськогосподарської діяльності та життя селянства в цей час. Як бачимо, справа відомого історика українського селянства живе й продовжує хвилювати сучасників, надихаючи їх на нові наукові пошуки та розвідки в царині нашого аграрного минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 1995. – 102 с.
2. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали других наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 1997. – 205 с.
3. Питання аграрної історії України та Росії (XVIII – XX ст.): Матеріали третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 1999. – 204 с.
4. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2002. – 188 с.
5. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2004. – 184 с.
6. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали шостих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2007. – 171 с.
7. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2008. – 242 с.
8. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали восьмих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2010. – 272 с.
9. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали дев'ятих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2012. – 244 с.

Рецензенти: Колісниченко А. І., д.і.н., проф.;
Srogosz Tadeusz, dr hab., prof.

© Іваненко В. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 23.01.2014 р.